

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR KÖZKÖNYVTÁRAK
KÖZLÖNYE

A MAGYAR KÖNYVTÁROSOK ÉS LEVÉLTÁROSOK EGYESÜLETÉNEK MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

1941. évi folyam * II. füzet

BUDAPEST

KIADJA A M. NEMZ. MÚZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA 1941

A Magyar Könyvszemle

Szerkesztő- és Kiadó-Bizottsága

azon könyvtárak igazgatóiból alakul, amelyek a Magyar Könyvszemle kiadásához bizonyos ívszámok költségeivel (legalább száz pengővel) hozzájárulnak.

A Szerkesztő- és Kiadó-Bizottság tagjai

DOMANOVSKY ÁKOS, a pécsi Erzsébet-tudományegyetem könyvtárának igazgatója, ENYVVÁRI JENŐ, a budapesti Fővárosi Nyilvános Könyvtár igazgatója, FITZ JÓZSEF, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárának főigazgatója, KÁPLÁNY GÉZA, a Technológiai Könyvtár igazgatója, NYIREŐ ISTVÁN, a debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatója, PASTEINER IVÁN, a budapesti Egyetemi Könyvtár főigazgatója, PUSKÁS ENDRE, a szegedi Egyetemi Könyvtár igazgatója, RADÓ AURÉL, a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Könyvtárának igazgatója, SZABÓ BÉLA, min. tanácsos, az Országos Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának igazgatója, SZINNYEI JÓZSEF, ny. egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia főkönyvtárnoka, TETTAMANTI JENŐ, egyetemi nyilvános rendes tanár, a Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Kar Könyvtárának igazgatója (Sopron), TRÓCSÁNYI GYÖRGY az Országgyűlés Könyvtárának igazgatója, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárában főkönyvtárnok, a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete Könyvtári Szakosztályának képviselője, szerkesztő.

A PRESSBURGER ZEITUNG MEGINDÍTÁSA.

1764. július 14-én indult meg a *Pressburger Zeitung* LANDERER MIHÁLY kiadásában s az első számhoz csatolt előfizetési felhívás részletesen tájékoztatta az olvasóközönséget a lap céljairól. Eszerint elsősorban a napi eseményekről beszámoló hírek közlésére kívánt súlyt helyezni (Vorfällenheiten in Europa sowohl als besonders in dem Königreiche Hungarn unter dem Titel „Pressburger Zeitungen“ drucken), melyek részben külföldi lapok, részben pedig levelezés útján jutottak el a kiadóhoz (er hat sich um geschickte Correspondenten an verschiedenen Oertern erworben). Az utóbbi hírforrást a hazai napi eseményekkel kell kapcsolatba hozni, mert ezekről hazai hírlapok hiányában más módon nem lehetett értesüléseket szerezni. A hírszolgáltatáson kívül hirdetésekkel is foglalkozni kívánt (auch alles einverleiben, was man sonst in anderen Städten in den sogenannten Intelligenzblättern findet, als da sind öffentliche Publicationen, Auctionen) s e téren igazán nagy változatosságot tudott felmutatni a lap, mert Firmus Lauterer Bräumeister kitűnő sörét hirdeti e lapban, egy juris studiosus az acta diaetalia másolására vállalkozik, állandó rovatként találjuk benne a Pozsonyban elhaltak névsorát, a fontosabb termények piaci árait, könyvhirdetéseket stb. Tudományos természetű cikkek közlésére is vállalkozott, e téren azonban nem tudott nagyobb eredményeket felmutatni, mert a „Beweis, dass die heutigen Ungarn aus dem alten Reiche der Hunnen herkommen“ című nyolc folytatásban megjelent tanulmányhoz hasonló más cikksorozatot nem találunk benne. A szépirodalom sokáig teljesen hiányzott belőle, e helyett olyan olvasmányokkal törekedett lekötteni az érdeklődést, mint p. o. a százévesnél idősebb emberek névsorának összeállítása, új találmányok leírása stb.

Hetenként kétszer jelent meg a lap, ami az akkori viszonyoknak teljesen megfelelt, hiszen a jóval későbbi Pesti Hírlap is így indult. Előfizetési ára évi nyolc forintban, helybelieknek

6 forintban volt megállapítva, ami félvényként előre volt fizetendő. Számonként négy krajcárért is meg lehetett azonban kapni a négy negyedrést oldalon megjelenő lapot, de akkor szerdán és szombaton este a kiadóhoz kellett küldeni érte, mert a lapszéthordás a lap megindulásakor nem volt szokásos. Külső elgondolásban az egész lap erősen emlékeztetett a *Wiener Diarium*ra s anyagát is jórészt innen vette át, ami Bécsnek a szomszédos Pozsonyra gyakorolt szellemi hatása alapján teljesen érthető. Helyi érdekű közlemények is voltak azonban benne, amelyek a lap iránti érdeklődés ébrentartására voltak hivatva, s éppen ezek a helyi érdekű közlemények biztosították a lap fennmaradását.

A helytartótanácsnak 1765. március hó 28-án a pozsonyi városi tanácshoz intézett leiratából tudjuk, hogy LANDERER MIHÁLY előzetes engedély nélkül indította meg lapját (sic dicta Novalia isthic imprimere coeperit) és ezért a helytartótanács utasította a városi tanácsot, hogy állapítsa meg a lap íróját és cenzorát. A városi tanács felhívására LANDERER MIHÁLY a következőben adott számot lapja megindításáról:

Kein Eigennutz noch andere anstössige Absichten haben mich zu dem Entschlusse dieses Unternehmens gebracht. Ohne den mindesten Vorschub und ohne alle Vortheile habe ich auf ein blosses Geradewohl angefangen wöchentlich zweymal Neuigkeiten drucken zu lassen. Ich habe einige Abnehmer und Leser gefunden und diese würden sich um ein nahmhaftes vermehren, wenn ich in den Stand gesetzt würde mit öfteren Nachrichten aus unserem *in ganz Europa so berühmten und weiten Vaterlande* das Publikum zu unterhalten. Dazu würde ich am sichersten gelangen, wenn eine höchstpreisliche Statthalterei die hohe Gnade hätte mir die merkwürdigsten und in die Naturgeschichte gehörigen Seltenheiten, welche in dem Königreiche vorkommen und hieher berichtet werden, mittheilen zu lassen, um welches ich hiemit hochgedachte Statthalterei unterthänigst bitte und einen hochedlen und hochweisen Stadtmagistrat gehorsamst ersuche diese meine Bitte gütigst zu unterstützen. Dieses würde *unserer Nation gewiss zur Ehre* gereichen und den Ruhm, den sie sich durch ihre *unsterbliche Thaten* bei der Welt schon erworben, auch auf diese Seite mercklich erweitern. Wie unsträflich übrigens der Schritt sei, den ich bereits in dieser Sache gethan habe, ist einem hochedlen und hochweisen Stadtmagistrat, ohne dessen Censur auch nicht eine Sylbe gedruckt worden, schon so bekannt, dass ich mir schmeichle deswegen nicht den mindesten Vorwürfen ausgesetzt zu werden. Und was die Verfassung der Zeitungen selbst anbelangt, so sind sie theils aus anderen gedruckten Blättern, theils aber aus schriftlichen Nachrichten gezogen. Zuweilen sind auch einige gelehrte Sachen mit eingerückt worden, dadurch man einen zwar geringen, aber doch untadelhaften Anfang gemacht hat unsere

Litteratur den Ausländern etwas bekannter zu machen. Es haben sich auch deswegen die ehrwürdigen *Patres aus der Gesellschaft Jesu* ein Vergnügen gemacht in mein Ansuchen zu willigen dasjenige, was bei ihnen und besonders auf der Universität zu Tyrnau gelehrtes vorgehen wird, zu berichten.

Und da endlich nicht nur alle europäische Königreiche und Fürstenthümer, sondern selbst die meisten Städte fremder Länder ihre eigene Zeitungen drucken, das *berühmte und weitläufige Königreich Ungarn* aber noch gar keine aufzuweisen gehabt, sondern bisher ihr Geld für dieselben Mangel ausserhalb Landes geschickt: so habe ich dadurch nicht nur diesen Mangel ersetzen, sondern auch etwas zur Ehre und zum Nutzen des Landes beizutragen geglaubt, da ich besonders den jährlichen Preis meiner Zeitungen auf mehr nicht als sechs Gulden gesetzt, die ausländischen aber auch mit zwanzig und mehr Gulden bezahlt werden müssen.

LANDERER beadványából megállapítható, hogy a lapot egyelőre kísérletképen indította meg azzal az elgondolással, hogy kellő számú előfizető jelentkezése esetén állandósítani fogja azt. A lapban közölt anyagot részben külföldi lapokból, részben kézíratos közlésekből vette s kinyomatás előtt a városi tanács ellenőrzése alá bocsátotta. Híreken és hirdetésekén kívül a hazai tudományos irodalom ismertetésére is súlyt helyezett s e célra sikerült a pozsonyi jezsuitákat munkatársakul megnyerni. Minthogy hazai hírlapirodalmunk egyáltalán nem volt s az olvasóközönség a külföldi lapokra volt utalva: lapjának megindításával azt a célt is szolgálni kívánta, hogy a lapelőfizetés címén az országból kimenő pénz itthon maradjon. Lapjának évi előfizetési díját éppen ezért csupán 6 forintban állapította meg, míg a külföldi lapok 20 forintnál is többbe kerültek évenként. Feltűnő LANDERER beadványában az a melegség, mellyel hazájáról és nemzetéről megemlékezik. Bár németül ír, magyarul érez, büszke hazájának hírnevére s nemzetének halhatatlan tetteire. Tette pedig ezt olyan időpontban, mikor a hazafiság még nem magaslott ki a polgári erények sorából. Ezzel a mellett tett tanúságot, hogy a LANDERER-család német neve és német anyanyelve mellett a magyarság javát szolgálta, amint ezt a budai LANDERER-nyomda működésének ismertetése kapcsán már alkalmam volt előadni. (*Gutenberg-Jahrbuch* 1936. évfolyam 173. l.). Magyarnyelvű újság kiadására ebben az időpontban még alig lehetett gondolni, mert az olvasóközönség túlnyomóan a városi polgárság köréből került ki, ez pedig még német anyanyelvű volt. Hazafias szellemtől áthatott német újság is jó szolgálatokat tett azonban, mert meg-

erősítette a városi polgárság és a nemzet egyeteme közötti kapcsolatokat, s az emberi kultúra kincseit sugározta ki.

A pozsonyi városi tanács 1765. április 29-én kelt jelentésében megismételte mindazt, amit LANDERER beadványában előadott. Elsősorban azt emelte ki, hogy LANDERER egyelőre kísérletképen (experientiae dumtaxat causa) indította meg lapját s engedélyt csupán az esetben szándékozott kérni, ha a vállalkozás jövedelmezőségéről meggyőződött (si suas abinde expensas rehabere aut aliquam subsistentiam consequi posset). Hangoztatta továbbá a jezsuiták közreműködését a szerkesztésben és a kiadásra kerülő újságszövegek előzetes hatósági ellenőrzését, amiből arra következtetett, hogy a lap fennmaradása az ország javára és dízére fog szolgálni (pro utili et decore incltyi huius regni futura). Minthogy a helytartótanács is azonos értelemben terjesztette fel az ügyet a kancelláriához, az 1765. augusztus 3-án kelt legfelsőbb elhatározás a lap további kiadását nem ellenezte, szükségesnek tartotta azonban, hogy a kinyomandó újságszövegeket a városi tanácson kívül a helytartótanács is ellenőrizze s az állandó ellenőrzéssel egyik tanácsosát bízza meg. (Helytartótanácsi levéltár. Miscellanea fasc. 58. nr. 302.) WALLASZKY nyomán (*Conspectus reipublicae litterariae* 263 l.) úgy tudjuk, hogy a *Pressburger Zeitung* megindítása WINDISCH KÁROLY érdeme (Germanicus suscepit Carolus Theophilus Windisch circa annum 1765 typis Landererianis), amire maga a lap semminemű támpontot nem nyújt, de nem is látszik valószínűnek, hogy a barokk gondolkozás korában az evangélikus WINDISCH KÁROLY-lyal a pozsonyi jezsuiták együttműködtek volna, már pedig a jezsuiták közreműködése a lap szerkesztésében minden kétséget kizáróan meg van állapítva. De nem is volt szüksége a kiadónak külön újságíróra, mert híreit túlnyomóan a *Wiener Diarium*ból merítette s a hírekhez ritkán fűzött külön megjegyzéseket, mint p. o. az 1764. július 25-i számban, ahol GOTTSCHED német nyelvtanának megjelenéséről adott számot a lap, a következő szerkesztői megjegyzést olvashatjuk: „Es wäre zu wünschen, dass auch bei uns ein Gottsched aufstünde, der diese schöne und zierliche ungarische Sprache den Ausländern etwas bekannt machte“. Ha WINDISCH KÁROLYnak valósággal része lett volna a pozsonyi újság megindításában vagy szerkesztésében, ezt LANDERER alig hallgatta volna el akkor, mikor a helytartótanács az újságíró

megnevezésére határozottan felszólította. Ha LANDERER még sem nevezte meg az újságíró, akkor ezt csupán úgy tudjuk megmagyarázni, hogy vagy maga végezte az újságírás akkor még jelentéktelen munkáját, vagy olyan embert alkalmazott e célra, akit nem volt érdemes megnevezni. Az a széleskörű forrástanulmányon felépült monográfia (PICHLER ALOYS: *Entstehung der Pressburger Zeitung*, 1913. — Monographien zur Stadtgeschichte I.), mely a *Pressburger Zeitung* megindításának van szentelve, szintén azon álláspontot képviseli, hogy WINDISCH közreműködése forrásszerűen nem igazolható (dessen Name wird weder in den geschäftlichen Veröffentlichungen, noch in den amtlichen Akten erwähnt). Ezzel szemben WINDISCH életrajzírója (VALJAVEC: *Karl Gottlieb Windisch*, 1936. — Veröffentlichungen des Instituts zur Erforschung des deutschen Volkstums in Süden II.) még mindig a WINDISCH közreműködése mellett tör lándzsát és ezt szinte feltűnő elfogultsággal teszi. Érvelése azonban egyáltalán nem meggyőző s igazán érthetetlen, hogy miért kellett ennek az alárendelt jelentőségű újságírói tevékenységnek ekkora figyelmet szentelni, mikor a WINDISCH tudományos érdemei jóval magasabbrendűek. VALJAVEC egyik fontosnak látszó érve a *Pressburger Zeitung* tudományos tárgyú hírszolgálat, ezek a hírek azonban a többiekhez hasonlóan külföldi lapokból vannak átvéve, a belföldieket pedig LANDERER saját vallomása szerint a pozsonyi jezsuiták szolgáltatták. VALJAVEC másik érve az idegen helynevek, pénzek és szokatlan kifejezések magyarázata, amiben nem nagyon bővelkedett a pozsonyi újság s végeredményben LANDERER tollából is származhatott. A harmadik érv végül a pozsonyi újság 1773. évfolyamában feltűnő tartalmi változás (verrät in seinem inhaltlichen Aufbau Schwankungen), amiből VALJAVEC szerkesztőváltásra következtet (27. l.). Ez a tartalmi változás kétségtelen, egészen más azonban az oka, mint amit VALJAVEC vél, aki ebből WINDISCH közreműködésének a megszűnésére következtet. A kritikus 1773. április 21-i számban ugyanis, ahonnan kezdve VALJAVEC szerint a WINDISCH közreműködése megszűnt, LANDERER hirdetését tett közzé, melyben lapjának belföldi hírekkel való jobb ellátását helyezi kilátásba (vorzüglich wird auf inländische Begebenheiten und Nachrichten gesehen). Ugyanezen számtól kezdve a lapot kisebb betűtípussal kezdte nyomtatni, aminek az volt az eredménye, hogy befogadóképessége jelentősen bővült. A *Ge-*

lehrte Sachen című rovat is innen kezdve lép jobban előtérbe, addig elég ritkán találkozunk vele. Ugyanazon hirdetést az 1773. június 26-i számban is megismételte LANDERER, az ujság címe július elején *Pressburger Zeitungen*-ra változott, rovatai állandósultak (*Ausländische Begebenheiten, Inländische Vorfälle, Gelehrte Anzeigen, Todtenliste von Pressburg*), ami a címváltozást is indokolta. Egyszóval a lap tartalmasabbá lett, ami határozott szegénységi bizonyítványt jelentene a WINDISCH számára, ha ez a változás akkor és azért következett volna be, amikor és amiért WINDISCH a lap szerkesztésétől vagy a közreműködéstől megvált, amint ezt VALJAVEC véli.

Szerencsére a *Pressburger Zeitung* újjáalakulásának az indító oka nem a WINDISCH kiválása, hanem az a vállalkozás volt, amelyet ebben az időpontban FÜSSLI RUDOLF készült megindítani s ami LANDERERT arra kényszerítette, hogy a nagyhangú versenytárssal szemben lapját megvédelmezze. 1773. június 8-án iktatták LANDERERnek a helytartótanácsához intézett beadványát (Htan. levéltár. Miscellanea fasc. 58. nr. 302.), melyben bejelentette lapja újjáalakítását (*meliori ordine atque modo pro majori publicitate atque oblectamento nova hujatia imprimere meditor*) s egyszersmind ezt a nyilvánossággal közlő felhívás kibocsátására is engedélyt kért. A kiadandó felhívás szövege egész terjedelmében mellékelve van s ebben mindenekelőtt a lap fejlődéséről számolt be, nevezetesen hogy 1767-től 1769-ig *Freund der Tugend*, 1770-ben *Zeitvertreiber*, 1771-től kezdve pedig *Wochenblatt* cím alatt hetenként egy-egy mellékletet csatolt lapjához, hogy ennek szellemi színvonalát emelje (*In diesem Absicht geschah es auch, dass den gewöhnlichen Aufsätzen alle Mittwoch auch noch ein besonderes Wochenstück beigelegt wurde: Der Freund der Tugend kam schon in den Jahren 67, 68 und 69 heraus, diesem folgte 1770 der Zeitvertreiber und seit 71 wird das Wochenblatt zur Ausbreitung der Wissenschaften und Künste gedruckt*). A lapjában közölt hirdetés szövegével azonos módon mondja el aztán, hogy innen kezdve a belföldi hírekre nagy súlyt fog helyezni anélkül, hogy a külföldi hírszolgáltatást elhanyagolná. Részletesen is felsorolja mindazt, amiről lapjában be fog számolni, nevezetesen a legmagasabb körökben előforduló változásokról, a hivatali előléptetésekről, az egyházi és világi téren bekövetkező szervezeti újításokról, az igazságszolgáltatást és köz-

gazdaságot illető rendelkezésekről. (Anzeigen von unseren höchsten Landesherrschaften, von hohen Geburten, Vermählungen und Todesfällen, von hohen Beförderungen im Zivil-, Militär- und Geistlichem Stande, von merkwürdigen Veränderungen in Ungarn, Siebenbürgen und den übrigen Reichen der Welt in Absicht auf die Kirchen und den Staat, von öffentlichen Verordnungen, Anstalten und Nachrichten, die da betreffen das Justizwesen, das Polizeiwesen, das Wirtschafts-, Finanz- und Handlungswesen.) Hirdetésekén kívül be akart számolni a rendkívüli természeti jelenségekről, ritka eseményekről és ünnepségekről, a helyi hírek keretén belül pedig a házaladásokról, kiadó lakásokról, piaci árakról, halálesetekről stb. A lap újjáalakítására vonatkozó terve végrehajtását már április folyamán megkezdte és ennek eredményei szemmelláthatóan megnyilvánultak az olvasók számára emelkedésében. (Der Anfang dazu ist schon im April gemacht worden und zwar mit einem Erfolge, den der Zuwachs an Lesern zu unserer Freude sehr wohl entschieden hat.) Végérvényesen azonban júliustól kezdve ígéri a lap újjáalakítását (der Anfang wird in Julio gemacht), amint valósággal ekkor nyert új alakot és változatosabb tartalmat a *Pressburger Zeitung*, amennyiben ezt a lapot ellenőrző hatóságok felfogása megengedte, mert példának okáért a hatósági rendeletek közlését rövidesen megtiltották.

Már most, hogy ennek a hirdetménynek s a lapszerkesztésben történt változásnak nem a WINDISCH kiválása volt az oka, ez minden kétséget kizáróan megállapítható abból a beadványból, amelyet LANDERER versenytársa intézett 1773. június 7-én a helytartótanácshoz. (Miscellanea fasc. 58. nr. 302). Ebben a beadványban előadta, hogy lapot készülni indítani s vállalkozását ALBRECHT herceg királyi helytartó is helyesli, a királynő pedig gróf BALASSA FERENC előtt úgy nyilatkozott, hogy kizárólagos szabadalommal kell azt felruházni. Ilyen előzmények után értesült arról, hogy LANDERER, aki minden szabadalom nélkül néhány év óta a *Wiener Diarium*ból hetenként kivonatokat ad ki Pozsonyban (ohne einiges Privilegium seit etlichen Jahren hier einen wöchentlichen Auszug aus dem Wiener Diarium unter dem Titel *Pressburger Zeitung* herausgegeben), lapindítási terveiről értesülve terjedelmes hirdetményt készülni kevés számú olvasóhoz eljuttatni, melyben mindazt kilátásba helyezi, ami a FÜSSLI RUDOLF

tervében foglaltatik. Minthogy e hirdetmény kibocsátása terve megvalósítását veszélyeztetné, arra kérte a helytartótanácsot, hogy ne engedje meg a hirdetmény kinyomatását. A hirdetmény nem is jelent meg, a pozsonyi ujság azonban megváltozott, határozottan jobbá lett s ezért FÜSSLI most már említett pártfogójához, gróf BALASSA FERENCHEZ fordult s terjedelmes emlékiratban adta elő lapalapítási terveit. E szerint 12 esztendei magyarországi tartózkodása alatt alkalmá nyílt meggyőződni arról, hogy nagy-jelentőségű lenne a magyar nemzet számára megismerni mindazt, ami a mezőgazdaság és ipar, továbbá a tudományok és művészetek terén előfordult (was in Absicht auf die Landwirtschaft, die Mechanik und die nützlichen sowohl als schönen Wissenschaften und Künste unternommen wird), továbbá ha a politikai, történeti és természeti eseményekről is beszámolót kapna (mit einer Anzeige politischer, historischer und natürlicher Begebenheiten begleitet würden). Mindezeket a legcélszerűbben ujságkiadás útján lehet elérni, lapalapítás céljából már tárgyalta is tanult, tudománykedvelő férfiakkal, ALBRECHT herceg királyi helytartóval közölte tervét és vállalkozásához kizárólagos szabadságot kért. Minthogy azonban jól tudja, hogy a bécsi lapváltalatok balsikerei kedvezőtlenül hangolták ezirányban a királynőt s a saját vállalkozása iránti jóindulatában sem bízhatik (haben Ihrer Majestät keine Neigung für derlei Art Schriften beigebracht und scheinen allerhöchst dieselben daher auch meinem diesfälligen Unternehmen nicht allerdings geneigt zu sein), gróf BALASSA FERENC pártfogását kérte, hogy a királynő jóindulatát eszközölje ki számára. Ezzel kapcsolatosan LANDERER ujságjáról megállapította, hogy mindeddig a *Wiener Diarium* kivonata volt s csupán onnan fogva kezdett jelentéktelen pozsonyi híreket közölni, hogy neszét vette a FÜSSLI újság alapítási terveinek. (Nur seit dem mein Vorhaben in Pressburg bekannt worden, am Ende einen oder zwei, meistens auf Kleinigkeiten oder nach dem Hörensagen aufgefangene Articulu von Pressburg in sich haltet.) A kancellária ezt az emlékiratot 1773. július 5-én véleményadás céljából leküldötte a helytartótanácsnak, és ez alkalommal a FÜSSLI részletesen kidolgozott ujságtervét is mellékelte. Ez a tervezet lényegét tekintve valósággal azonos volt a LANDERER hirdetményében foglaltakkal, nevezetesen elsősorban a belföldi dolgokra kívánt figyelemmel lenni, ismertette volna a kiadott vagy sajtókész munkákat,

közölte volna az egyházi, polgári és katonai előléptetéseket, a tudományos, művészeti és gazdasági élet terén előfordult eseményeket, beszámolt volna a rendkívüli természeti jelenségekről s cikkeket közölt volna az ország régiebb és újabb történetéből (welche sowohl die alte als neue Historie dieses Landes in ein helleres Licht setzen können), amely utóbbi a LANDERER tervezetében nem fordult elő.

A régi kiadó és új vállalkozó között nyilvánvalóan éles ellentétek voltak, amelyek kiegyenlítésére a felsőbb hatóságok alig tudtak volna módot találni s végre is az érdekelt feleknek kellett a kiegyenlítés útját megtalálni. Ez meg is történt, mert FÜSSLI RUDOLF és LANDERER 1773. július 21-én egyességet kötöttek, mely szerint LANDERER a lapját teljesen átengedte az új vállalkozónak (seine bisherige Zeitung vollkommen abgetreten und übergeben hat), FÜSSLI viszont kötelezte magát, hogy lapját LANDERERNél fogja nyomtatni, vállalatának megszűnése esetén pedig a lap visszazáll LANDERERTE. A szerződés szerint a lapot kezdetben 300 példányban nyomták volna, s a nyomásért LANDERER ívenként 6 forint 40 krajcárt kapott volna; ezenfelül kötelezte magát a kiadó, hogy LANDERERnek 12 ingyen példányt ad és hirdetményeit díjtalanul közli. Ezt a megoldást a helytartótanács kielégítőnek találta s véleménye alapján az 1773. szeptember 3-i királyi leirat hozzájárult a kért 10 esztendei kizárólagos szabadalom engedélyezéséhez. Mindamellet a tervezett lapkiadás nem valósult meg s a *Pressburger Zeitung* tovább is a LANDERER kiadásában jelent meg. WALLASZKY nyomán (*Conspectus reipublicae litterariae* 263. l.) csupán annyit tudunk róla, hogy 1773-ban Pozsonyban előfizetési felhívás jelent meg a „*Hungarische vermischte Nachrichten von Staats und Gelehrten Neuigkeiten*“ című lapra, ami nyilvánvalóan a FÜSSLI RUDOLF vállalkozására vonatkozik. A terv WALLASZKY tudomása szerint nem valósult meg, okát azonban nem tudta megjelölni (propositum utilissimum — causae nos latent — eventu caruit).

Mintthogy a vita során WINDISCH neve seholsem fordul elő, bizonyítottnak vehető, hogy nem is volt érdekelve ez ügyben. WALLASZKY tanúsága nyomán azonban gondolni lehet arra, hogy a melléklapok, nevezetesen a *Wochenblatt* szerkesztését tarthatta a kezében. Ennek a tartalma ugyanis kizárólag ismeretterjesztő jellegű s német, francia, angol és olasz folyóiratokból (Universal

Magazin, Journal encyclopédique, Magazino Toscano, London Magazin stb.) van merítve, ilyen folyóirat szerkesztésére pedig csupán olyan nagyműveltségű ember volt alkalmas, amelyet WINDISCH KÁROLYban tisztelhetünk. WINDISCH adhatta az eszmét LANDERERnek a melléklap megindítására is, amire abból következtethetünk, hogy 1767-ben indult meg a *Freund der Tugend* s ugyancsak 1767-ben adta ki a LANDERER nyomdában a nyomda üzletvezetője WINDISCH KÁROLY névnapjára írt ünnepi ódáját (PICHLER id. m. 31. l.). Minthogy pedig a *Pressburger Wochenblatt* 1773 végéig változatlanul fennállott, kizártnak kell tekintenünk VALJAVEC azon feltevését, hogy LANDERER és WINDISCH között már 1773 elején szakadásra vezető ellentétek voltak. A *Pressburger Wochenblatt* megszűnése 1773 végén minden esetre amellet bizonyít, hogy LANDERER és WINDISCH kapcsolatai ekkor megszakadtak, ennek okát azonban nem kell feltétlenül személyi ellentétekben keresni.

Ámbár tartalma szerint a *Pressburger Zeitung* főforrásul a *Wiener Diarium* vehető, még sem mondhatjuk azt, hogy a *Wiener Diarium* példája készítette LANDERERT lapja megindítására, sőt éppen ez a bécsi lap volt a *Pressburger Zeitung* legveszedelmesebb versenytársa. Sokkal valószínűbb, hogy LANDERERT a budai nyomda 25 esztendő előtt megszűnt „*Wochentlich zweimal neu ankommender Mercurius*“ című ujságja, mely szintén a *Wiener Diarium*ból táplálkozott, készítette lapja megindítására. A budai ujságot ugyanis a szülői háznál bőséges alkalma nyílt megismerni s mint élelmes üzletember azonnal belátta, hogy Pozsony minden tekintetben alkalmasabb hely Budánál az ujságkiadásra. A *Pressburger Zeitung* kétségtelenül tartalmasabb a budai ujságnál, de számba kell venni azt is, hogy a *Pressburger Zeitung* megindításakor a forrásul felhasznált *Wiener Diarium* is tartalmasabbá lett. A *Pressburger Zeitung* külalakja szerint is jóval felette állott a budai ujságnak amint LANDERER pozsonyi nyomdája is jobban fel volt szerelve 1764-ben, mint a budai nyomda 1730-ban, mikor a *Mercurius* kiadását megkezdte. Mindezek alapján azt hisszük, hogy a *Pressburger Zeitung* megindítását joggal írhatjuk LANDERER MIHÁLY javára, s a LANDERER-család körében is tovább élt ez a tudat, amint ezt LANDERER MIHÁLY fiának 1800. július 25-én a helytartótanácsához intézett beadványából is láthatjuk (PICHLER id. m. XXXII. l.), ahol ez külön

ki van emelve. (Der Vater der Familie war Erfinder und Urheber der Pressburger Zeitung.) FÜSSLI nagy hangon hirdetett ujság-alapítása pedig végleg meghiúsult s LANDERER 1779. augusztus 25-én kelt beadványában büszkén hirdethette, hogy az egyetlen magyarországi németnyelvű ujság évek óta az ő költségén jelenik meg (qui unicus in hocce Hungariae regno novellas Germanico quidem stilo concinnatas pro decore gentis a tantis jam annis propriis sumptibus impressi).

GÁRDONYI ALBERT.